

ΖΑΧΑΡΙΑΣ Ν. ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ

Ο ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ ΚΡΙΤΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ Η ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Νέα στοιχεία και νέες ερμηνείες

Τα κενά από την ισχνότητα των πηγών

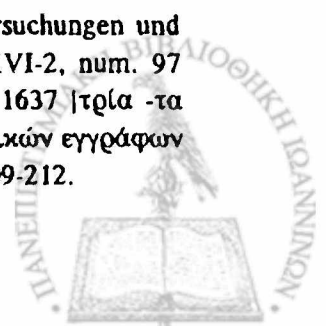
Ο Βεροιώτης Μητροφάνης Κριτόπουλος (1589-1639), πατριάρχης Αλεξανδρείας (1636-1639), έχει προκαλέσει, και παλαιότερα και πρόσφατα, το ενδιαφέρον πολλών μελετητών¹. Οι σπουδές και η παραμονή του στην Αγγλία (1617-1624), στη Γερμανία (1624-1627), στην Ελβετία (1627) και στη Βενετία (1627-1630), εντάσσονται στα γοητευτικά κεφάλαια της κίνησης των ιδεών, του θρησκευτικού ουμανισμού και των σχέσεων ανάμεσα στην Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία και τις Εκκλησίες της Μεταρρύθμισης (Αγγλικανική, Λουθηρανική, Καλβινική)². Στον τελευταίον αυτόν τομέα η έρευνα έδωσε ιδιαίτερη έμφαση, και ήταν φυσικό, μια που ο Κριτόπουλος είχε προσωπικά βιώματα και εμπειρίες από τον κόσμο των Διαμαρτυρομένων.

Ένα δημοσίευμα του ιησουίτη ιστορικού Georg Hofmann, στα 1934³, τόνισε μια άλλη διάσταση της δραστηριότητας του Κριτοπούλου: τις σχέσεις του

1. Ιωάννης Ν. Καρμύρης, *Μητροφάνης ο Κριτόπουλος και η ανέκδοτος αλληλογραφία αυτού νυν το πρώτον εκδιδόμενη*, Αθήναι 1937 (σημαντική συμβολή): Ernst Staehelin, «Die Reise des griechischen Theologen Metrophanes Kritopoulos durch die Schweiz im Jahre 1627», *Zeitschrift für schweizerische Geschichte* 22 (1942) 508-528 (με βάση άγνωστες μαρτυρίες από τα αρχεία διαφόρων ελβετικών πόλεων αγνοεί τον Καρμύρη, τον οποίο όμως συμπληρώνει): Colin Davey, «Metrophanes Kritopoulos (1589-1639) and relations between the Orthodox, Roman Catholic and Reformed Churches», *Εκκλησία και Θεολογία* 1(1980) 212-286, 2(1981) 545-581, 3(1982) 141-175, 4(1983) 375-480, 5(1984) 303-363 (ενδιαφέρουσα πραγματεία και προσφορά πολλών πληροφοριών χωρίς εμμονή και εμβάθυνση σε κρίσιμα προβλήματα αγνοεί τη μελέτη του Staehelin).

2. Λεπτομέρειες και κριτική βιβλιογραφία βλ. στον Ζαχαρία Ν. Τσιρπανλή, «Η θέση του Μητροφάνη Κριτοπούλου (1589-1639) και του Ιωάννη Κωπτονίου (1572-1657) στον πνευματικό κόσμο της νεότερης Ευρώπης» (υπό εκτύπωση).

3. Georg Hofmann, S. J., «Griechische Patriarchen und römische Päpste. Untersuchungen und Texte. III: Patriarch Metrophanes Kritopoulos», *Orientalia Christiana*, vol. XXXVI-2, num. 97 (October 1934) 73-86 (σύντομη εισαγωγή και έκδοση πέντε εγγράφων, των ετών 1637 [τρία -τα δύο ελληνικά] και 1638 [δύο]). Επανεκδοση (με τυπογραφικά λάθη) των δύο ελληνικών εγγράφων βλ. στον Π. Γρηγόριου, *Σχέσεις Καθολικών και Ορθοδόξων*, Αθήναι 1958, σ. 209-212.

με την Αντιμεταρρύθμιση, με την Καθολική Εκκλησία. Έτσι προσφέρονταν νέα στοιχεία για να αποδοθεί σαφέστερα η προσωπικότητα του ορθόδοξου ιερωμένου της Ανατολής που καλείται να συμβιώσει με τους σπαρασσόμενους από αιματηρές θρησκευτικές έριδες Ευρωπαίους συναδέλφους του.

Στο τέλος, ο Κριτόπουλος, μικρογραφία, θα έλεγα, του μεγάλου προστάτη του Κυρίλλου Λουκάρεως, καταντά τραγική φυσιογνωμία, διεκδικούμενη από Προτεστάντες και Καθολικούς. Πρόκειται για διεκδικήσεις που ζυμώνονται από την πανεπιστημιακή παιδεία και από τη θρησκευτική προπαγάνδα· η προσφορά της πρώτης συνδυάζεται με τη διάβρωση που επιθυμεί η δεύτερη. Και τα δύο χαρακτηριστικά διαμορφώνουν την ευρωπαϊκή «humanitas» των διανοουμένων του 17ου αι.¹

Χάρη σε ανέκδοτα έγγραφα που επεσήμανα στο ιστορικό αρχείο της Propaganda Fide της Ρώμης, μπορώ να παρακολουθήσω μερικές όψεις του μορφωτικού παιχνιδιού και του εκπαιδευτικού ανταγωνισμού ανάμεσα στη Μεταρρύθμιση και την Αντιμεταρρύθμιση με επίκεντρο και πρωταγωνιστή έναν Έλληνα κληρικό, τον Μητροφάνη Κριτόπουλο.

Υπενθυμίζω μερικά γεγονότα: Ο Λούκαρις, ως πατριάρχης Αλεξανδρείας και «επιτηρητής» του οικουμενικού θρόνου Κωνσταντινουπόλεως, πέρασε το 1613 από το Άγιον Όρος, όπου συνάντησε τον ιερομόναχο Μητροφάνη· τον πήρε μαζί του, και, μετά από περιοδεία στη Μολδαβία - Βλαχία - Κωνσταντινούπολη, επέστρεψε στην Αίγυπτο. Από εδώ, με επιστολή του, σύστησε τον Μητροφάνη στον αρχιεπίσκοπο του Canterbury George Abbot ως τον πιο κατάλληλο να σπουδάσει σε αγγλικό πανεπιστήμιο. Ως υπότροφος, λοιπόν, της Αγγλικανικής Εκκλησίας ενεγράφη ο Κριτόπουλος στο Balliol College του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, όπου και σπούδασε, από την 6.9.1617 ως την 6.9.1622. Παρέτεινε, έπειτα, στο Λονδίνο την παραμονή του επί δύο ακόμη χρόνια, ως τον Ιούλιο του 1624². Μέσα σ' αυτή τη διετία επισημαίνεται ζωηρό το ενδιαφέρον των καθολικών κύκλων της Αγγλίας για τον προστατευόμενο του προτεσταντίζοντος Λουκάρεως, ο οποίος, εν τω μεταξύ, είχε γίνει οικουμενικός πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (4.11.1620 - 12.4.1623, 22.9.1623 - 4.10.1633). Οι σχετικές πηγές, ωστόσο, που είχαμε ως τώρα στη διάθεσή μας, δεν ήταν άμεσες, ούτε της ίδιας χρονιάς με τα διαδραματισθέντα.

Συγκεκριμένα, από γράμμα του Λουκάρεως (σε λατινική μετάφραση) της 28.1.1626, προς τον Κριτόπουλο (στη Νυρεμβέργη), του οποίου αναπαράγει τις ειδήσεις, πληροφορούμεθα ότι ο Βεροιώτης κληρικός, όταν ήταν στο Λονδίνο, υπέστη διώξεις και κινδύνεψε από τον «καταραμένο εκείνον Ισπανό»

1. Περισσότερα στου Τσιρπανλή, «Η θέση» (ό.π. -υπό εκτύπωση).

2. Ανδρέας Τηλλυρίδης, «Συμβολαί και διορθώσεις εις την αλληλογραφίαν του Μητροφάνους Κριτοπούλου (1589-1639)», *Θεολογία* 45(1974) 360-404 (ιδίως σ. 362). Καρμίρης, σ. 72-75· Davey, σ. 545-581, 141-175.

(*ab execrando illo Hispano*)¹. Το πρόσωπο του τελευταίου διευκρινίζεται σε γράμμα του πρεσβευτή της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη Thomas Rowe προς τον Abbot: ότι ο Gondomar προσπάθησε να παρασύρει τον Κριτόπουλο και να τον στείλει στη Ρώμη· απέτυχε όμως στην προσπάθειά του, γι' αυτό και επιχείρησε με πράκτορές του να τον δολοφονήσει². Και ο Rowe έχει την ίδια πηγή πληροφοριών με του Λουκάρεως, δηλ. τις επιστολές (άγνωστες ως τώρα) που ο Μητροφάνης έγραψε από τη Νυρεμβέργη (φυσικά από τον Σεπτέμβριο του 1625³ και πολύ πριν από την 28.1.1626). Είναι γνωστό, εξ άλλου, ότι ο πρεσβευτής της Ισπανίας στο Λονδίνο Gondomar⁴, με τη βοήθεια ιησουιτών, είχαν αναπτύξει σημαντική δραστηριότητα για την προσέγγιση της Αγγλικανικής με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία⁵. Πάντως ο Rowe χαρακτηρίζει τα όσα σχετικά γράφει ο Κριτόπουλος για τον εαυτό του ως «*strange discourse*»⁶. Ο Λούκαρις βέβαια τα πιστεύει και συμβουλεύει το πνευματικό τέκνο του να φυλάγεται από τις ενέδρες των παπιστών, οι οποίοι με κάθε τρόπο επιδιώκουν να τον βγάλουν από τη μέση⁷.

Πρώτη μορφή επικοινωνίας

Τα παραπάνω δεδομένα πιστοποιούν ένα κενό στην έρευνα, το οποίο θα εκαλύπτετο: α) από τη μαρτυρία του ίδιου του Κριτοπούλου· β) από τις οικείες εκθέσεις του Gondomar ή άλλων παραγόντων της Καθολικής Εκκλη-

1. Καρμίρης, σ. 180. Οι επιστολές του Κριτοπούλου προς τον Λούκαρι δεν γνωρίζω αν σώζονται (πρβλ. αυτόθι, σ. 84).

2. Επανεκδοση της επιστολής βλ. στον Emile Legrand, *Bibliographie Hellénique*, XVIIe s., τ. 5, Paris 1903, σ. 201 αρ. 7. Η επιστολή δεν φέρει χρονολογία· αναμφισβήτητα όμως πρέπει να γράφτηκε το 1626, εφόσον συνδυασθεί με το περιεχόμενο της επιστολής του Λουκάρεως. Πρβλ. και πιο κάτω.

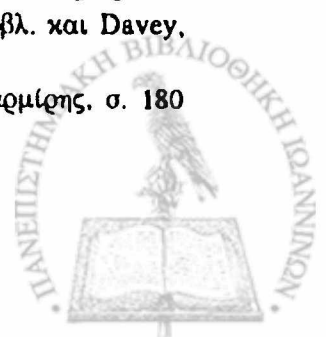
3. Τότε φτάνει στη Νυρεμβέργη: Davey, σ. 422.

4. Για τον Don Diego Sarmiento de Acuña, κόμητα του Gondomar, και τη δραστηριότητά του στην αγγλική πρωτεύουσα βλ. στον Lodovico barone von Pastor, *Storia del Papí*, τ. 13, Roma 1961, σ. 83, 123, 128, 129, 133-136, 149, 806. Ειδικότερα βλ. τη μονογραφία του Charles Howard Carter, *The Secret Diplomacy of the Habsburgs, 1598-1625*, New York and London 1964, σ. 120-133, 290-293 (όπου βιβλιογραφία). Την υπόδειξη του βιβλίου την οφείλω στον συνάδελφο κ. Ιωάννη Χασιώτη, τον οποίον ευχαριστώ πολύ και από εδώ.

5. Πρβλ. Μάρκου Ρενιέρη, *Μητροφάνης Κριτόπουλος και οι εν Αγγλία και Γερμανία φίλοι αυτού (1617-1628)*, Αθήνησιν 1893, σ. 32-34, 35· Καρμίρης, σ. 78.

6. Legrand, *ό.π.* Ο άγγλος πρεσβευτής υπέδειξε στον Λούκαρι να μην πολυπιστεύει όσα του έγραφε από τη Νυρεμβέργη ο Κριτόπουλος, «*but he (ο Λούκαρις) willingly hears nothing against him (εννοεί τον Κριτόπουλο), upon whom he hath set his affection*» (αυτόθι). Πρβλ. και Davey, σ. 173.

7. «*Papistae tibi insidiantur et omni studio te e medio tollere allaborant*»: Καρμίρης, σ. 180 (ο Λούκαρις προς τον Κριτόπουλο, Κων/λη, 28.1.1626).

σίας¹ γ) από μαρτυρίες αγγλικής προέλευσης (πολιτικού ή εκκλησιαστικού περιεχομένου). Και στις τρεις περιπτώσεις αντιμετωπίζουμε τη σιωπή των πηγών, ως σήμερα τουλάχιστο. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσεται γράμμα με ημερομηνία 3 Ιουνίου 1623, που εκδίδεται στο Παράρτημα ως έγγρ. υπ' αρ. 1. Αποστολέας, ο νούντσιος της Αγίας Έδρας στη Φλάνδρα, με έδρα τις Βρυξέλλες², Γίοναφ Francesco (Guido del Bagno), τιτουλάριος (λατίνος) αρχιεπίσκοπος Πατρών³· αποδέκτης, ο καρδινάλιος Ludovico Ludovisi, πρόεδρος (1622-1632) της γνωστής Propaganda Fide. Το περιεχόμενο του γράμματος είναι, νομίζω, αποκαλυπτικό και θέτει μερικά προβλήματα για τις διαθέσεις του Κριτοπούλου, τα οποία δεν είχαν απασχολήσει τους ερευνητές. Αποδεικνύεται τώρα ότι το σχέδιο του Λουκάρεως, όπως διαδόθηκε στη Ρώμη, να στείλει Έλληνες να φοιτήσουν στην Αγγλία και την Ολλανδία, προκάλεσε ζωηρές αντιδράσεις εκ μέρους της Προπαγάνδας, η οποία έδωσε αμέσως εντολές στον νούντσιο της Φλάνδρας να μεριμνήσει για τη διακοπή των σπουδών των Ελλήνων σ' εκείνα τα μέρη, για να μην εμποτισθούν από την καλβινική αίρεση, και, έπειτα, να μεταστραφούν υπέρ του καθολικισμού.

Ειδικά η υπόθεση του Μητροφάνη Κριτοπούλου, που σπούδαζε στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, δεν άφησε αδιάφορο τον νούντσιο. Είχε ήδη βολοδοσκοπήσει τον Μητροφάνη, ο οποίος όμως παρέμενε αμετακίνητος, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι δεν ήθελε να φανεί αγνώμων προς τον αρχιεπίσκοπο του Canterbury: αυτός ήταν που με αγάπη, ύστερα από σύσταση του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, τον είχε υποδεχθεί και υποστηρίξει (έγγρ. 1, στ. 6-9).

Τα πράγματα όμως αλλάζουν στα 1623. Γιατί; Δεν αναφέρει καμιά αιτία ο νούντσιος στα γράμματά του· πριν την αναζητήσουμε, ας δούμε πώς μεταδίδονται οι ειδήσεις. Ο Μητροφάνης τελικά υποχώρησε· είναι αποφασισμένος να πάει να συναντήσει τον νούντσιο και να γίνει «καθολικός»· να μεταβεί στη Ρώμη, για να αποπερατώσει τις σπουδές του. Εκεί, του υπόσχεται ο

1. Κατά τον περιεκτικό κατάλογο του αρχείου «de Propaganda Fide» στη σειρά Scrittura Originale riferite nelle Congregazioni Generali (SOCC), οι χειρόγραφοι τόμοι που αναφέρονται στην *Inghilterra* ξεκινούν από το 1626 και εξής· στη σειρά πάλι Congregazioni Particolari οι σχετικοί τόμοι καλύπτουν πολύ μεταγενέστερα χρόνια (από το 1668 κ.ε.)· βλ. N. Kowalsky - J. Metzler, *Inventory of the Historical Archives of the Sacred Congregation for the Evangelization of Peoples or «de Propaganda Fide»*, New enlarged edition, Rome 1983, σ. 35, 44. Ωστόσο δεν αποκλείεται και σε άλλους και στους παραπάνω τόμους να υπάρχουν παρατακτοθετημένα έγγραφα των ετών 1623-1625. Πάντως σχετική έρευνα δεν μπόρεσα να κάμω.

2. Για τη σφαίρα της δικαιοδοσίας του που εκτεινόταν στην Ολλανδία, την Αγγλία, τη Σκωτία και την Ιρλανδία βλ. Pastor, ό.π., σ. 119.

3. Γι' αυτόν βλ. στον Patritium Gauchat, *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*, τ. 4 (1592-1667), Monasterii 1935 (επανέκδοση αναστατ. Patavii 1967), σ. 276· Pastor, ό.π., σ. 118, 120, 176.

νούντσιος, θα έχει άνεση· θα του εξασφαλίσει ακόμη την προσωρινή διαμονή στις Βρυξέλλες και θα φροντίσει να καλύψει τα έξοδα του ταξιδιού προς τη Ρώμη (έγγρ. 1, στ. 9-14). Ο αποστολέας πανηγυρίζει· η μεταστροφή του Μητροφάνη έσπεψε με επιτυχία τις προσπάθειές του (*finalmente è successo*: στ. 6).

Μήπως όμως υπερβάλλει ο νούντσιος; Είναι αδιανόητο να δεχθούμε ότι δεν γράφει την αλήθεια. Ίσως να πέφτει έξω στις εκτιμήσεις του. Ασφαλώς λανθάνουν επιστολές που αντηλλάγησαν ανάμεσα στους δύο. Δεν αποκλείω την επιθυμία του Μητροφάνη να γνωρίσει και την Καθολική Εκκλησία· είναι, φυσικά, υπερβολική η διαβεβαίωση του νουντσίου ότι ο Έλληνας φοιτητής θέλει να γίνει «cattolico» (στ. 10). Τι συμβαίνει, λοιπόν, με τον Μητροφάνη στα 1623; Από το καλοκαίρι του 1622 η παρουσία του στην Αγγλία είναι αρκετά προβληματική. Έχει έλθει σε σύγκρουση με τον αρχιεπίσκοπο του Canterbury Abbot, ο οποίος απομακρύνει με αισθήματα περιφρόνησης τον πρώην εκτιμώμενο και ευεργετούμενό του Μητροφάνη. Αυτός περνά δύσκολες ημέρες στο Λονδίνο, χωρίς χρήματα και προστασία¹. Αισθάνεται, αναμφισβήτητα, απαλλαγμένος από την επιρροή του Abbot.

Οι μαρτυρίες, που ως σήμερα χρησιμοποιούνταν, βεβαίωναν ότι ο Μητροφάνης σχεδίαζε -και πραγματοποίησε- μια *peregrinatio academica* στον προτεσταντικό χώρο (ιδίως στη Γερμανία)². Την ψυχρότητα του Abbot την απέδωσαν παλαιοί και νέοι ερευνητές σε συκοφαντίες του κύκλου του Gondomar εις βάρος του Κριτοπούλου, ο οποίος αντιτάχθηκε στις ελκυστικές προτάσεις των παπιστών να λατινοφρονήσει. Αντιδρούσε, εξ άλλου, ο αρχιεπίσκοπος του Canterbury στην πρόθεση του Μητροφάνη να παρουσιασθεί στον βασιλιά της Αγγλίας Ιάκωβο Α' (1603-1625) και ακόμη στο ταξίδι επιστροφής μέσα από την ευρωπαϊκή ήπειρο. Ο Έλληνας ιερωμένος δεν σεβάσθηκε τις υποδείξεις του Abbot³.

Αλλά το γράμμα του νουντσίου των Βρυξελλών που αναπτύξαμε πιο πάνω διαφοροποιεί σε ουσιώδη σημεία την αποδεκτή ως τώρα ερμηνεία των γεγονότων. Το ότι του «υποβλήθηκαν» προτάσεις ή υπέστη πιέσεις από τους παπικούς στο Λονδίνο (ή στην Οξφόρδη) ο Μητροφάνης, το βεβαιώνει και ο νούντσιος (έγγρ. 1, στ. 6-7: *altre volte...*)· αν τον κυνήγησαν⁴ και πώς οι άνθρωποι του Gondomar, το δέχομαι με επιφύλαξη. Και τούτο γιατί, στα 1623, στο πρώτο ιδιαίτερα εξάμηνο, εκτός από την προσωπική ρήξη Κριτοπούλου - Abbot, οι σχέσεις της βασιλικής οικογένειας της Αγγλίας με την Καθολική Ισπανία και τη Ρώμη είχαν φτάσει στην κορυφή της συναίνεσης

1. Καρμίρης, σ. 78-80, και ιδίως Davey, σ. 156-158, 161, 166-170, 174-175.

2. Πρβλ. Davey, σ. 375-480.

3. Καρμίρης, σ. 76-78· Davey, σ. 161, 174.

4. Κατά τον Καρμίρη, σ. 83-85, και τον Davey, σ. 172-173.

και της συνδιαλλαγής. Ο γιος του Ιακώβου Α΄ Κάρολος, διάδοχος του αγγλικού θρόνου, συνοδευόμενος από τον φίλο του George Villiers δούκα του Buckingham, είχε φτάσει, την 16.3.1623, μεταμφιεσμένος στη Μαδρίτη· σκοπός του, να συναντήσει τη νεαρή infanta Μαρία του ισπανικού θρόνου, η οποία προοριζόταν για γυναίκα του.

Οι διαπραγματεύσεις για τη σύναψη του γαμήλιου συμβολαίου, ανάμεσα σε μια πριγκίπισσα του λατινικού δόγματος και στον «αιρετικό» διάδοχο της Αγγλίας, είχαν αρχίσει από καιρό και είχαν προσλάβει ευρύτατες διαστάσεις, με τους όρους και τις απαιτήσεις της Μαδρίτης και της Ρώμης υπέρ των καταπιεζομένων καθολικών του αγγλικού βασιλείου, αλλά και εξ αιτίας των αντιδράσεων της προτεσταντικής κοινής γνώμης και του Κοινοβουλίου του Λονδίνου. Σημαίνοντα ρόλο στην υπόθεση αυτή, με τις σκανδαλοθηρικές πράγματι όψεις της, έπαιξε ο πρεσβευτής της Ισπανίας στην Αγγλία Gondomar. Η επιρροή του στον βασιλιά Ιάκωβο και στον διάδοχο Κάρολο υπήρξε τεράστια και αποφασιστική ως προς την επικοινωνία Λονδίνου - Μαδρίτης και τη δημιουργία φιλοκαθολικού κλίματος μέσα στην αγγλική πρωτεύουσα. Οι καθολικοί του Λονδίνου συνέρρεαν και έβρισκαν προστασία στην ισπανική πρεσβεία¹. Η προπαγάνδα της Ρώμης είχε σημαντικές επιτυχίες. Μέσα σε ένα χρόνο (1622-1623) μόνο οι ιησουίτες επανέφεραν στη «μητέρα - Εκκλησία» 2600 αγγλικανούς². Ύστερα από συνεχείς υποχωρήσεις του Ιακώβου Α΄ και του Καρόλου, παρά την αυξανόμενη δυσφορία του Κοινοβουλίου, υπεγράφη το συμβόλαιο γάμου στη Μαδρίτη την 25.7.1623. Ο γάμος θα γινόταν μετά τον όρκο του Ιακώβου για την τήρηση άρθρων σχετικών με την ελεύθερη άσκηση της λατρείας των Καθολικών της Αγγλίας και την επακόλουθη παπική συναίνεση³. Τελικά, για λόγους που δεν μας ενδιαφέρουν εδώ, το γαμήλιο συμβόλαιο θα διαλυθεί την 30.12.1623, ο γάμος θα ματαιωθεί, οι καθολικοί θα υποστούν νέες διώξεις στην Αγγλία⁴, και ο Gondomar θα απωθηθεί στο ημίφως του παρασκηνίου.

Σταματώ λοιπόν στο πρώτο εξάμηνο του 1623, αφού τότε γράφτηκε η εξεταζόμενη εδώ επιστολή του νουντσιού (3 Ιουνίου). Τα παραπάνω γεγονότα με βοηθούν να δώσω διαφορετική εξήγηση στις σχέσεις του Μητροφάνη με τους καθολικούς και με τον Abbot την εποχή αυτή. Στο Λονδίνο του 1622-1623, όπου ζει ο Κριτόπουλος, επικρατεί ευφορία για την προσέγγιση αγγλικανών και καθολικών. Ο Abbot ωστόσο διαφωνεί οργισμένος με τις πα-

1. Για τα παραπάνω (μαζί και άλλες ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες) βλ. στον Pastor, *Storia dei Papi*, τ. 13, σ. 127-150.

2. *Αυτόθι*, σ. 806.

3. *Αυτόθι*, σ. 151-152.

4. *Αυτόθι*, σ. 805-808.

ραχωρήσεις του βασιλικού οίκου προς την Καθολική Εκκλησία¹. Ο Μητροφάνης αναζητεί, ενδεής, μετά την απομάκρυνσή του από το περιβάλλον της αρχιεπισκοπής, και πετυχαίνει ακρόαση από τον βασιλιά Ιάκωβο (το 1623)² και ηθική (και όχι μόνο) υποστήριξη. Έχει περάσει, κατά ένα τρόπο, με το μέρος της βασιλικής αυλής. Εδώ προέχει -ένεκα του επικείμενου γάμου- μετριοπάθεια και ανοχή προς την Καθολική Εκκλησία, χαρακτηριστικά που στοιχειοθετούν τον τρόπο ζωής του Μητροφάνη³. Μέσα στον κόσμο αυτόν φυσικόν είναι να υποστεί την επίδραση από την ακτινοβολία της δυναμικής προσωπικότητας του Ισπανού πρεσβευτή που μεσουρανούσε εκείνους τους μήνες.

Μια τέτοια λοιπόν «λογική» διάταξη των γεγονότων με οδηγεί στη σκέψη ότι η προσφυγή του Κριτοπούλου στον νούντσιο των Βρυξελλών για περαιτέρω σπουδές στη Ρώμη δεν συνιστούσε βαρύ αμάρτημα συνειδήσεως. Το διάβημά του άλλωστε ανταποκρινόταν στη θερμή ατμόσφαιρα της επικαιρότητας. Αν γίνει δεκτή η συλλογιστική που αναπτύξαμε, ξεπετάγονται σαν αγκάθια αρκετά ερωτήματα: Με ελεύθερη βούληση ο Κριτόπουλος επέλεξε τον δρόμο προς τη Ρώμη; Αν υπέστη πιέσεις, ποιας μορφής ήταν (οικονομικές, φιλικές, εκβιαστικές, με κάποιο αντάλλαγμα); Γνώριζε την απόφασή του και συγκατατέθηκε -πράγμα απίθανο- ο προστάτης του Κύριλλος Λούκαρις; Αν όχι, δεν θα αισθάνθηκε άραγε ο Μητροφάνης ότι περνά στην απέναντι όχθη και ότι κάπως «προδίδει» τις προσδοκίες που είχε επενδύσει σ' αυτόν ο Λούκαρις;

Μέσα από δύο στίχους του γράμματος του νουντσίου διαφαίνεται η δέσμευση του Μητροφάνη μόνο προς τον Abbot (έγγρ. 1, στ. 7-8: *non voler esser ingrato all' Arcivescovo di Cantuberia*), όχι και προς τον Λούκαρι. Η αποδέσμευση από τον Abbot (καλοκαίρι του 1622 και έπειτα) παρείχε πράγματι πλήρη ελευθερία κινήσεων στον Κριτόπουλο; Τα νήματα που τον συνέδεαν με την Κωνσταντινούπολη είχαν κοπεί; Μήπως στην ουσία δεν είχε δεσμευτικές οδηγίες του Λουκάρεως; Οι μελετητές υποθέτουν ότι για το ταξίδι και την παραμονή του στη Γερμανία ο Κριτόπουλος είχε ήδη τη συγκατάθεση ή την υπόδειξη του προστάτη του⁴. Δεν έχουν βρεθεί πάντως, ως σήμερα,

1. Αυτόθι, σ. 151.

2. Υπενθυμίζω ότι ο Abbot είχαν αντιδράσει αρνητικά στην επιθυμία του Μητροφάνη για ακρόαση από τον άγγλο βασιλιά: Καρμίρης, σ. 79· Davey, σ. 142-143· πρβλ. και τις δύο επιστολές -εκλήσεις του Κριτοπούλου προς τον βασιλιά, στου Τηλλυρίδου, «Συμβολαί», ό.π., σ. 402-403.

3. Βλ. τις σχετικές μαρτυρίες στου Τσιρπανλή, «Η θέση» (υπό εκτύπωση).

4. Καρμίρης, σ. 87-88, 106, 111 (να διευκρινισθεί ότι η επιστολή του Λουκάρεως, της 28.1.1626, αποδεικνύει σαφώς ότι ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως δεν γνώριζε καν την πορεία του προστατευομένου του, μετά την αναχώρηση από την Αγγλία· βλ. το κείμενο αυτόθι, σ. 178-179· άρα ο Μητροφάνης κινήθηκε προς τη Γερμανία εξ ιδίας πρωτοβουλίας, άσχετα αν στα 1626 ο Λούκαρις επιβραβεύει μια απόφαση -και κατάσταση- που είχε σχεδόν ολοκληρωθεί)· Davey, σ. 434-437.

γράμματα του Λουκάρεως που να επιβεβαιώνουν αναντίρρητα την παραπάνω υπόθεση.

Αν χρησιμοποιήσω τη μέθοδο του πρωθύστερου, χωρίς να παραγνωρίζω τις αδυναμίες της, διαπιστώνω ότι ο Μητροφάνης και αργότερα, ως πατριάρχης Αλεξανδρείας (το 1637), δεν διστάζει να απευθυνθεί στην ίδια την Προπαγάνδα και να παρακαλέσει για την εισαγωγή δύο ανειψιών του στο Ελληνικό Κολλέγιο (βλ. πιο κάτω). Και είναι η εποχή που ο κλοιός των καθολικών στην Κωνσταντινούπολη γίνεται πιο ασφυκτικός γύρω από τον λαιμό του Λουκάρεως († 20.6.1638)¹.

Για να αποφύγω τις αλυσιδωτές υποθετικές ερωτήσεις, οφείλω να σταθώ σε μια στέρεη κάπως βάση: ο Μητροφάνης, ηλικίας 34 ετών (το 1623), πρέπει να αισθανόταν ώριμος και σχετικά ελεύθερος, μετά το πέρας των πανεπιστημιακών σπουδών του, οπότε και είχαν λήξει οι συμβατικές ή μη υποχρεώσεις του προς εκείνον που τον σύστησε και προς εκείνον που πλήρωσε την υποτροφία του. Είναι, νομίζω, αντιστορικό (μα και σκληρό για τις διαπροσωπικές σχέσεις) να απαιτούμε από έναν υπότροφο ή ευεργετηθέντα την διάβιου ταύτιση ή υποταγή στη βούληση ή στις πολιτικές, θρησκευτικές, πολιτιστικές - πνευματικές επιδιώξεις του ευεργετήσαντος. Δεν προχωρώ σε γενικεύσεις.

Ο Μητροφάνης, συμπεραίνω, εξεδήλωσε την επιθυμία το 1623, να συμπληρώσει τις σπουδές του στη Ρώμη με πλήρη επίγνωση των δικαιωμάτων και υποχρεώσεών του, κινημένος από σπάνιο πάθος για νέες μορφωτικές εμπειρίες², επηρεασμένος αναμφισβήτητα από τις συνταρακτικές εξελίξεις των αγγλο-ισπανικών σχέσεων, αλλά και από αισθήματα απομονώσεως και οικονομικής ανασφάλειας. Μέσα από ένα τέτοιο πλέγμα πολυσύνθετων παραγόντων ερμηνεύω τα όσα έγραψε ο νούντσιος στις 3 Ιουνίου 1623 (έγγρ. 1 στο Παράρτημα).

Ανεπιφύλακτη υπήρξε η αποδοχή στη Ρώμη των προτάσεων του νουντσίου. Η Προπαγάνδα έσπευσε να δηλώσει στις 4.9.1623 ότι καλύπτει όλα τα έξοδα του ταξιδιού του Μητροφάνη (έγγρ. 1, μετά το κείμενο της επιστολής). Αλλά η χαρά και η ικανοποίηση του νουντσίου και της Προπαγάνδας υπήρξαν εφήμερες. Είναι γνωστό ότι ο Μητροφάνης δεν πήγε στις Βρυξέλλες ούτε, φυσικά, και στη Ρώμη. Ένα χρόνο αργότερα (τον Ιούλιο του 1624), μας βεβαιώνει σίγουρα η έρευνα, ταξίδεψε για το Αμβούργο, αρχίζοντας έτσι την τριχρόνη περιοδεία του στην προτεσταντική Γερμανία³.

1. Πρβλ. Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, «Ο Κύριλλος Λούκαρις και η καθολική Προπαγάνδα της Ρώμης (1622-1638)», *Κρητολογία* τεύχ. 4 (Ιανουάριος - Ιούνιος 1977) 49-56.

2. Λεπτομέρειες στον Τσιρπανλή, «Η θέση» (υπό εκτύπωση).

3. Καρμίρης, σ. 86-88· Davey, σ. 375 κ.ε.

Γιατί άλλαξε σχέδια και γνώμη ο Κριτόπουλος; Τι μεσολάβησε μετά τον Ιούνιο του 1623; Μήπως η αποτυχία του συνοικεσίου Καρόλου και infantα Μαρίας (β' εξάμηνο του 1623), με τις συνακόλουθες καταδιώξεις των καθολικών στο Λονδίνο και την Αγγλία, όπως είδαμε, ανέστρεψε τα «ιδανικά» του Μητροφάνη; Μήπως επηρεάστηκε από φιλολουκαρικούς κύκλους του Λονδίνου, όπως ο Νικόδημος Μεταξάς, με τον οποίο και συνδέθηκε¹; Όλα είναι πιθανά.

Αισθάνομαι πάντως να κόβεται σε αρκετά σημεία ο «μίτος» που θα με οδηγούσε στην έξοδο από τον λαβύρινθο περίπλοκων προβλημάτων σχετικών με ψυχικές διαθέσεις και συνειδησιακές διακυμάνσεις ανθρώπων που έζησαν πριν 350 χρόνια. Δεν αποκλείεται, εξ άλλου, τώρα που αλλάζει γνώμη ο Κριτόπουλος να υφίσταται τη μήνη του Gondomar και των ιησουιτών του Λονδίνου, αν και ο αντίλογος είναι ισχυρός: οι προτεστάντες είναι αυτοί που καταδιώκουν και φυλακίζουν τους καθολικούς της αγγλικής πρωτεύουσας κατά το δεύτερο εξάμηνο του 1623². Μου είναι, ωστόσο, δύσκολο να απορρίψω τις διαβεβαιώσεις του ίδιου του Μητροφάνη για τους κατατρεγμούς του από τον «καταραμένο» Ισπανό του Λονδίνου, έστω και αν, όπως είδαμε πιο πάνω, οι οικείες μαρτυρίες φτάνουν ως εμάς διαθλασμένες μέσα από τη μεταγενέστερη (της 28.1.1626), σε μεταφρασμένο μάλιστα αντίγραφο, επιστολή του Λουκάρεως. Από τα τέλη Ιουλίου του 1624 ο Μητροφάνης έχει περάσει σε ασφαλή περιοχή: έχει φτάσει στο Αμβούργο της λουθηρανικής Γερμανίας. Ο «φοβερός» Gondomar και οι ιησουίτες είναι αρκετά μακριά για να μπορέσουν να του κάμουν κακό.

Η απόσταση και ο χρόνος ίσως λειτουργούν θετικά για κάποια «αισιόδοξη» μεγέθυνση των δυσκολιών του παρελθόντος. Ο υπαινιγμός δεν αποβλέπει στη μείωση της προσωπικότητας του Κριτοπούλου. Στηρίζομαι μόνο στην επισήμανση ότι ο Βεροιώτης κληρικός αισθάνεται άνετα στον γερμανικό χώρο, ώστε «τολμά» να προβεί σε συμβατικές τουλάχιστον υποχωρήσεις προς τους προτεστάντες, μόνο και μόνο για να αποδυναμώσει την προπαγάνδα των παπιστών. Ορθόδοξοι και διαμαρτυρόμενοι Γερμανοί πρέπει να εμφανιστούν, έναντι ανώδυνου τιμήματος, ως μη διαφωνούντες μπροστά στα μάτια των καθολικών. Αυτό είναι το νόημα των όσων γράφει ο Μητροφάνης στον θεολόγο E. Weinmann τον Μάιο του 1627, από την Τυβίγγη³. Φυσικά όλες οι προσπάθειες για την προσέγγιση των Εκκλησιών θα μείνουν στη σφαίρα των καλών προθέσεων. Οι προσωπικές όμως γνωριμίες και η αμοιβαία ενημέρωση άμβλυναν (και αμβλύνουν ως σήμερα) τον θρησκευτικό φανατισμό.

Το πρόσωπο πάντως του Μητροφάνη συνέχισε και μετά το 1623 να προ-

1. Καρμίρης, σ. 80· Davey, σ. 146-148.

2. Pastor, ό.π., σ. 807-808.

3. Καρμίρης, σ. 126-127, 204.

καλεί το ενδιαφέρον και την ανησυχία της Προπαγάνδας. Αξίζει πράγματι να διεξέλθει κανείς μια άλλη επιστολή του νουντσίου στις Βρυξέλλες Γίονα Francesco προς τον καρδινάλιο - πρόεδρο της Προπαγάνδας, γραμμένη δυο περίπου χρόνια αργότερα, την 25 Ιανουαρίου 1625 (στο Παράρτημα έγγρ. 2). Παραμένει αμετακίνητη η πρόθεση της Ρώμης να αναζητήσει τους νέους που στέλλει ο Λούκαρις στα Πανεπιστήμια της Αγγλίας και της Ολλανδίας· εγκαίρως οι νέοι αυτοί, πριν μάθουν «τα ψεύτικα δόγματα του Καλβίνου», πρέπει να οδηγηθούν στην καθολική πρωτεύουσα. Μέχρι στιγμής μια περίπτωση επισημάνθηκε, αυτή του Μητροφάνη· παρά τις πολλές προσφορές που του έγιναν, δεν έφυγε από το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Ο νούντσιος δεν χάνει τις ελπίδες του. Υπόσχεται ότι θα επιμείνει¹. Αρκετά όψιμα, η Προπαγάνδα, στις 8 Μαρτίου 1625, εκφράζει την ανησυχία της για τον Μητροφάνη, «quendam Graecum a Cyrillo, Constantinopolitano Patriarcha, missum», όπως γράφει, «in Oxoniensi Academia Angliae». Οι πατέρες - καρδινάλιοι που διοικούν την Προπαγάνδα «χαλεπώς φέρουν» (aegre ferentes) το γεγονός. Γι' αυτό και σαφής η εντολή που δόθηκε στον νούντσιο της Φλάνδρας: να φροντίσει να απομακρύνει τον «Μητροφάνη αυτόν» από εκείνη την «Ακαδημία» και να τον φέρει «ad Catholica Gymnasia»².

Η πληροφορία αποκαλύπτει, σε βαθμό, θα έλεγα, συγκλονιστικό, την αγωνία της Εκκλησίας της Δύσης (όχι μόνο της Ρωμαιοκαθολικής³) για τον έλεγχο της σκέψης, της μόρφωσης, της πανεπιστημιακής παιδείας. Το φάσμα του φόβου μήπως χαθεί το μονοπώλιο της θρησκευτικής και κοινωνικής αγωγής οδηγεί την Εκκλησία σε αποφάσεις που υποβαθμίζουν την ελευθερία του ανθρώπου. Αλλά ειδικά ως προς τον Μητροφάνη, η υπόθεση για τη Ρώμη είχε πια χαθεί. Και ο νούντσιος των Βρυξελλών και η Προπαγάνδα αποδεικνύεται, από το έγγραφο του 1625, ότι δεν διαθέτουν ακριβείς πληροφορίες για τις μετακινήσεις του Έλληνα φοιτητή. Πιστεύουν ότι βρίσκεται ακόμη στην Οξφόρδη!

Εδώ τελειώνει, με τα λίγα, έστω, στοιχεία που έχω υπόψη μου, το πρώτο στάδιο επαφής του Μητροφάνη με την Εκκλησία της Ρώμης.

1. Καμιά μνεία για την αναποτελεσματική προσπάθεια του 1623(!).

2. Ζαχ. Ν. Τσιρπανλής, βιβλιοκρισία στα *Μακεδονικά* 13(1973) 469 σημ. 1, όπου δημοσίευση της απόφασης της Προπαγάνδας, με ημερομηνία 8.3.1625. Η βιβλιοκρισία αναφέρεται στην έκδοση: *Πνευματικοί άνδρες της Μακεδονίας κατά την τουρκοκρατίαν*, Θεσσαλονίκη 1972, ιδίως σ. 81-105 (διάλεξη του Ιωάν. Ε. Αναστασίου, Μητροφάνης Κριτόπουλος, πατριάρχης Αλεξανδρείας, από την Βέροια).

3. Πρβλ. πιο πάνω και την αντίδραση του Abbot, όταν κατάλαβε ότι δεν μπορούσε να κατευθύνει τον Κριτόπουλο.

Δεύτερη μορφή επικοινωνίας

Η επόμενη περίοδος, αν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τον συμβατικό αυτόν όρο, εξελίσσεται κάτω από διαφορετικόν ουρανό και μέσα από άλλες διεργασίες. Ο Κριτόπουλος από τις αρχές, το αργότερο, του 1631, επιστρέφει στην Αίγυπτο κοντά στον γέροντα πατριάρχη Αλεξανδρείας Γεράσιμο Σπαρταλιώτη· το ίδιο έτος, ή το επόμενο, του απονέμεται το οφφίκιο του μεγάλου αρχιμανδρίτη Αλεξανδρείας· τον Νοέμβριο του 1633 χειροτονείται μητροπολίτης «Μέμφεως και Αιγύπτου»· το 1636 (Αύγ. ή Σεπτ.) διαδέχεται τον αποθανόντα Σπαρταλιώτη στον πατριαρχικό θρόνο Αλεξανδρείας¹.

Κατά τη διάρκεια των ετών αυτών, οποιοδήποτε οφφίκιο και αν έχει, ο Κριτόπουλος αναπτύσσει άριστες σχέσεις με τους φραγκισκανούς μισσιοναρίους τους εγκαταστημένους στο Κάιρο (ή τους λατίνους επόπτες των Αγίων Τόπων)· ανταλλάσσει μαζί τους συστατικά γράμματα· τον θεωρούν φίλο των Καθολικών και υποστηρικτή της «ένωσης» των Εκκλησιών. Προμηθεύεται θεμελιώδη συγγράμματα της Καθολικής Εκκλησίας, όπως τη *Summa* του Θωμά Ακουινάτη, τα έργα του καρδινάλιου Roberto Bellarmino, το Ρωμαϊκό Αρχιερατικό (*Pontificale*)². Εκδόθηκαν μάλιστα από τα αρχεία της Προπαγάνδας δύο επιστολές του (σε αρχαιΐζουσα ελληνική), με ημερομηνία 20/30.1.1637 και 25.5/4.6.1637, προς τον καρδινάλιο Antonio Barberini³. Αυτόν τον αποκαλεί «φιλέλληνα» όχι μόνο στα λόγια μα και στα έργα («μη μόνον μέχρις ονόματος τον φιλέλληνα περιορίζειν, αλλά και αυτοίς τοις έργοις εξαπλούν»). Οι δύο επιστολές στην ουσία είναι αιτήσεις του Μητροφάνη, για να επιτύχει την εισαγωγή στο περιώνυμο Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης ενός ή δύο ανεψιών του. Η ενέργειά του αυτή μου προκαλεί κατάπληξη. Να αγνοεί άραγε τις διακηρυχθείσες θέσεις κορυφαίων ιεραρχών (και διδασκάλων του ακόμη) της Ορθόδοξης Ανατολής, όπως του Μελετίου Πηγά, του Μαξίμου Μαργουνίου, του Γαβριήλ Σεβήρου, του Γεωργίου Κορεσίου και του ίδιου του Κυρίλλου Λουκάρεως⁴, για την τεράστια ζημιά που προκαλεί στην Ορθοδοξία το προσηλυτιστικό έργο των αποφοίτων του Κολλεγίου εκείνου; Δεν το πιστεύω. Μήπως υποβάθμιζε τη δραστηριότητα της θρησκευτικής προπαγάνδας και υπερεκτιμούσε την αξία της ανθρωπιστικής και θεολογικής μόρφωσης που παρείχε η Ρώμη, «τας ελευθερίους τέχνας και επιστήμας και μάλιστα

1. Καρμίνης, σ. 161· Davey, σ. 338-348.

2. G. Hofmann, «Patriarch Metrophanes Kritopoulos», *ό.π.*, σ. 75-79. Βλ. και Τσιρπανλή, στα *Μακεδονικά* 13(1973) 470.

3. Hofmann, *ό.π.*, σ. 80-81, 82-83.

4. Βλ. τις μαρτυρίες στον Ζαχαρία Ν. Τσιρπανλή, *Οι Μακεδόνες σπουδαστές του Ελληνικού Κολλεγίου Ρώμης και η δράση τους στην Ελλάδα και στην Ιταλία (16ος αι. - 1650)*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 62· στον ίδιο, *Το Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης και οι μαθητές του (1576-1700)*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 200-201.

την πασών τεχνών και επιστημών ανάσσουσαν... ιεράν και αγίαν θεολογίαν»¹; Άλλωστε δεν είναι ο ίδιος που πριν 15 περίπου χρόνια (το 1623) είχε εκδηλώσει την πρόθεση να πάει στη Ρώμη να συνεχίσει εκεί τις σπουδές του; Μα δεν είναι ο Μητροφάνης Κριτόπουλος εκείνος που φοβήθηκε τις διώξεις των παπιστών και αντί για την Καθολική Ιταλία προτίμησε την Προτεσταντική Γερμανία; Να λησμόνησε άραγε τους επαινούς που του είχε γράψει ο πνευματικός του πατέρας Κύριλλος Λούκαρις το 1626, επειδή κατάφερε να ξεφύγει από τις παγίδες των λατίνων, ενώ τον συμβούλευε να προσέχει την «*fraternitas illa Romana, quae vocatur de propaganda fide*»²; Ακριβώς στην «*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*», στον πρόεδρό της, τον καρδινάλιο Antonio Barberini³, απευθύνεται το 1637 ο Κριτόπουλος. Το απραγματοποίητο όνειρο του 1623, για σπουδές στη Ρώμη, να δεχθούμε ότι το μετενσαρκώνει στα πρόσωπα των ανεψιών του το 1637;

Δύσκολα θα μπορούσε να δώσει κανείς πειστική απάντηση στα ερωτήματα αυτά. Είναι σαφές πάντως ότι ο Μητροφάνης αναθεωρεί τις θέσεις του στις σχέσεις και στις συσχετίσεις με το ανθρώπινο περιβάλλον του. Καμιά όμως ένδειξη δεν υπάρχει ότι απομακρύνεται, και κατά ένα εκατοστό, από το δογματικό οικοδόμημα της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας, είτε σπουδάζει στην Οξφόρδη, είτε περιέρχεται τη Γερμανία και την Ελβετία, είτε ασκεί το ύπατο επισκοπικό ή πατριαρχικό λειτούργημα στην Αίγυπτο. Όπως έδειξα σε άλλη ευκαιρία⁴, ο Κριτόπουλος είχε διαποτισθεί από το πνεύμα της ευρωπαϊκής «*humanitas*»· σέβεται τη διαφωνία, τη δογματική διαφορά, δέχεται και επιδιώκει τον διάλογο, τη συζήτηση, πιστεύει στη φιλία. Τελικά συνεχίζει ως τη δύση της ζωής του την επικοινωνία, σχεδόν με ίσους όρους -και με ίσες αποστάσεις-, τόσο με τους Καθολικούς όσο και με τους Διαμαρτυρομένους. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ τη μια στιγμή προτείνει υποτρόφους για τη Ρώμη, την άλλη συστήνει για οικονομική ενίσχυση σε Άγγλους φίλους του νέους Έλληνες που πάνε να σπουδάσουν στο Λονδίνο⁵.

Οι ενέργειές του βρίσκουν απήχηση. Έχει σωθεί η απάντηση της Προπαγάνδας που βεβαιώνει ότι θα μεριμνήσει να εισαχθούν στο Ελληνικό Κολλέγιο

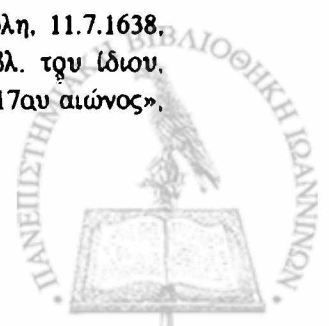
1. Κατά τη δική του φρασεολογία: Hofmann, ό.π., σ. 83.

2. Το κείμενο στον Καρμίρη, σ. 180.

3. Κατά περιεργη σύμπτωση, είναι το ίδιο πρόσωπο που το 1625 είχε εισηγηθεί στην Προπαγάνδα τη μεταγωγή του Μητροφάνη από την Αγγλία στα «Καθολικά Γυμνάσια» της Ρώμης: Τσιρπανλής, στα *Μακεδονικά* 13(1973) 469 σημ. 1.

4. Τσιρπανλής, «Η θέση» (υπό εκτύπωση).

5. Βλ. π.χ. την επιστολή του προς τον Patrick Young, από Κωνσταντινούπολη, 11.7.1638, για τον γνωστό Ναθαναήλ Κωνόπιο: Τηλλυρίδης, «Συμβολαί», σ. 373-374· πρβλ. του ίδιου, «Ανέκδοτος αλληλογραφία εκ των εν Αγγλία επιδημησάντων Ελλήνων τινών του 17ου αιώνας», *Θεολογία* 45(1974) 661-662, 674-675.

οι δύο ανεψιοί του Μητροφάνη, μόλις αφιχθούν στη Ρώμη¹. Ο καρδινάλιος Barberini μάλιστα δηλώνει ότι θα αναλάβει ο ίδιος τα έξοδα του ενός και για τον άλλο θα καταβάλλει έξι σκούδα τον μήνα ως το τέλος των σπουδών του². Βέβαια στη θετική απάντησή της η Προπαγάνδα, την 23.5.1637, δεν παραλείπει να υπαινιχθεί, με ελαφρό διδακτισμό, το «κακό» παρελθόν του Μητροφάνη: «Η Ιερά Οργάνωσή μας γνωρίζει κατά πόσο η Υμετέρα Εξοχότητα προχώρησε στη διδασκαλία (της αγγλικανικής Εκκλησίας) και τι έπραξε στην Αγγλία, όπου αρνήθηκε την ειδεχθή (θεία) Κοινωνία των αιρετικών· γι' αυτό και ελπίζομε ότι θα σκεφθείτε τα όσα γράφομε [για την ένωση της Φλωρεντίας] προς δόξαν του Θεού και για τη σωτηρία σας...»³.

Στην περίπτωση αυτή βλέπομε πως ο «φάκελος» Κριτοπούλου που είχε καταρτίσει η Προπαγάνδα είναι καλά ενημερωμένος και τα στοιχεία του χρησιμοποιούνται την κατάλληλη στιγμή. Διαφαίνεται, εξ άλλου, ο συγκαταβατικός τόνος της προτεινόμενης συναλλαγής. Δεν γνωρίζω πώς αντέδρασε - και αν θεώρησε χρήσιμο να αντιδράσει - ο Μητροφάνης στο περιεχόμενο της επιστολής της Προπαγάνδας. Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι είναι σίγουρο, με βάση τα τεκμήρια που διαθέτω⁴, πως δεν ενεγράφη ποτέ κανένας ανεψιός του Μητροφάνη στο Ελληνικό Κολλέγιο. Μήπως ούτε καν επιχειρήθηκε το ταξίδι Αλεξάνδρεια - Ρώμη; Γιατί; Τις αιτίες που θα σκεφτόταν ή θα διαίσθανόταν κανείς είναι δύσκολο να τις στηρίξει, αφού για την ώρα λείπουν οι αποδείξεις.

Η συμμετοχή στη σύνοδο του 1638

Υπολείπεται ακόμη μια πτυχή, σε έμμεσο, αλλά σημαντικό, νομίζω, επίπεδο, των σχέσεων του Μητροφάνη με τους καθολικούς ή καλύτερα με τους ορθόδοξους φιλοκαθολικούς. Αναφέρομαι στην κρίσιμη σύνοδο της 24 Σεπτεμβρίου 1638, που οργανώθηκε στην Κωνσταντινούπολη, μετά τον τραγικό θάνατο του Κυρίλλου Λουκάρεως, από τον νέο, λατινόφιλο, πατριάρχη Κύριλλο Κονταρή (20.6.1638 - τέλη Ιουνίου 1639). Αποκλειστικός σκοπός της συνόδου: αποκήρυξη και αναθεματισμός του «καλβινιστή» Λουκάρεως και

1. Hofmann, *ό.π.*, σ. 81-82 (η Προπαγάνδα προς τον Κριτόπουλο, 23.5.1637). Η απόφαση της Προπαγάνδας ελήφθη την 11.5.1637: Τσιρπανλής, βιβλιοκρισία στα *Μακεδονικά* 13(1973) 470 σημ. 2.

2. Το κείμενο στον Τσιρπανλή, *ό.π.*

3. «Sa questa Sacra Congregatione quanto V.S. Ill.ma si sia avanzata nella dottrina, e quello che fece in Inghilterra, ricusando l' essecrabile Cena degl' heretici; e perciò spera che farà la dovuta riflessione a questo che se Le scrive per gloria di Dio e salute Sua...»: Hofmann, *ό.π.*, σ. 82.

4. Τσιρπανλής, *Το Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης*, σ. 203, 540-542 (εγγραφές μαθητών στο Ελλ. Κολλ. το 1637-1639).

της Ομολογίας του¹. Μετά τον Κονταρή το σχετικό κείμενο των πρακτικών υπογράφει ο «Μητροφάνης ελέω θεού πάπας και πατριάρχης της μεγάλης πόλεως Αλεξανδρείας»².

Και άλλοτε με είχε απασχολήσει το πρόβλημα, αν με κάποια ψυχολογική πίεση ή ενδοιασμό είχε υπογράψει, τόσο «πανηγυρικά», την καταδίκη του ευεργέτη του³. Αν μείνει κανείς στις στατικές και αμετακίνητες, μέσα από τους αιώνες, υπογραφές κάτω από εκείνο το πρακτικό, είναι υποχρεωμένος να δεχθεί αδιαμαρτύρητα το *factum*: περιθώρια ερμηνείας και συζήτησης δεν υπάρχουν. Διατυπώθηκαν υποθέσεις για να δικαιολογηθεί η πράξη του Μητροφάνη κατά του πνευματικού πατέρα του⁴. Τα αναμφισβήτητα πάντως πειστήρια ήταν αρκετά ισχνά.

Η ιστορική τύχη όμως λειτούργησε ευνοϊκά ως προς το θέμα μας. Συγκεκριμένα, έχει δημοσιευθεί μία επιστολή (προερχόμενη πάλι από τα αρχεία της Προπαγάνδας) του Κονταρή προς τον Μητροφάνη, χρονολογούμενη πριν από την 20 Οκτωβρίου 1638 (και μετά, προφανώς, την 24.9.1638)⁵. Αν προσέξομε το περιεχόμενό της, διαπιστώνομε ότι:

α) ο Μητροφάνης δεν έχει υπογράψει την καταδίκη των αιρετικών κεφαλαίων του Λουκάρεως·

β) είχε πάει στην Κωνσταντινούπολη για να συμπαρασταθεί και να βοηθήσει τον «αιρετικό» Λούκαρι (πριν από τον Ιούνιο του 1638)·

γ) είχε διατυπώσει τις απόψεις του (μετά τον θάνατο του Λουκάρεως) στον νέο πατριάρχη, ο οποίος, για πολλούς λόγους (*per molte caggioni*), δεν θεωρεί σκόπιμο να δώσει συνολική απάντηση·

δ) επιτρέπεται στον Μητροφάνη να ποιμάνει εν ειρήνη το ποίμνιο του πατριαρχείου του, φτάνει να μην ασχολείται με ξένους «αμπελώνες»·

ε) θα ληφθεί μέριμνα, με ενέργειες της Ιεράς Συνόδου, για το χωριό στη Βλαχία προς όφελος του πατριαρχείου Αλεξανδρείας·

στ) η ειρήνη στην Εκκλησία θα επικρατήσει μόνο αν υπογράψει τον αναθεματισμό του Λουκάρεως.

Τα σχόλια νομίζω ότι περιττεύουν. Συναλλαγή και εκβιασμός: αποπνικτικές αναθυμιάσεις που δεν θα αργήσουν να σκοτώσουν και τον νέο πα-

1. Πρβλ. Ζαχαρίας Τσιρπανλής, «Μελέτιος Συρίγος (1586-1664)», *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 54(1971) 162-163, όπου η σχετική βιβλιογραφία.

2. Το κείμενο στο Leonis Allatii, *De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua consensione*, Coloniae Agrippinae 1648, στ. 1061-1065 (εδώ τα ονόματα των υπογραφάντων).

3. Τσιρπανλής, βιβλιοκρισία στα *Μακεδονικά* 13(1973) 470-471.

4. Καρμίρης, σ. 166-168· Davey, σ. 350-353.

5. Στου Hofmann, *ό.π.*, σ. 85-86 (σε ιταλική μετάφραση· το ελληνικό πρωτότυπο δεν βρέθηκε· η μετάφραση έγινε προφανώς από άνθρωπο της Προπαγάνδας στην Κωνσταντινούπολη).

τριάρχη, τον Κύριλλο Κονταρή¹. Ο Μητροφάνης υποχώρησε· μπορεί να κατηγορηθεί ότι συμβιβάστηκε. Είναι μάλλον βέβαιο ότι δεν συμφωνούσε με τις ακραίες απόψεις του Λουκάρεως, ούτε και με τα βίαια μέσα του Κονταρή. Η μετριοπάθεια και η «*humanitas*» του Μακεδόνα ιεράρχη δεν ευδοκίμησαν στην «καθ' ημάς Ανατολή». Η δικαίωση της νοοτροπίας και των πράξεών του θα καθυστερήσει πολύ. Τέτοιας λογής καθυστέρηση ίσως είναι και η αιτία που το πέρασμά του από τη ζωή δεν έχασε ακόμη την επικαιρότητά του.

1. Βλ. λεπτομέρειες στον Georg Hofmann, S.I., «Griechische Patriarchen und römische Päpste. II3: Patriarch Kyrillos Kontaris von Berröa», *Orientalia Christiana*, vol. XX-1, num. 64 (October 1930) 1-72.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1.

Βρυξέλλες, 3 Ιουνίου 1623

APF-SOCCG, τ. 286, φ. 434r-v.

Στο κάτω αριστερό μέρος του φ. 434r σημειώθηκε ο αποδέκτης:
Illustrissimo Signor Cardinal Ludouisi Padrone¹.

// (φ. 434r) Illustrissimo e Reverendissimo Signor e Padron mio Colendissimo,

// Non hò intermesso mai le diligenze impostemi da V.S. Illustrissima di procurare che li/^giouani Greci, che inuia il Patriarca di Constantinopoli alli studij d' // Inghilterra e d' Olanda, si ritirino dall' imparar iui l' heresia caluiniana // et uenghino alla nostra santa fede, il che finalmente è successo in quel greco chiamato // Metrofano Critopoli, che studiaua nell' Uniuersità d' Oxonia, e che altre // uolte s' era mostrato tanto ostinato, dicendo non uoler esser ingrato all' Arciuescouo // di Cantuberia, che l' haueua benignamente accolto, al quale era stato inuiato dal // Patriarca di Constantinopoli, suo signore.

Il medesimo adunque mi fà sapere //^o che si è risoluto di uenir a trouarmi e rendersi cattolico, disposto d' andar //¹ in Roma per finire i suoi studij. Io l' hò animato a uenir quanto prima //² promettendoli in Roma trouerà commodità di studiare, e per il tempo che //³ starà qui li darò trattenimento; ma credo sarà necessario prouederli anco denaro //⁴ per il uiaggio; a che et ad altre occorrenze simili supplirei uolontieri senza //⁵ dar incommodo alla Congregatione, se la tenuità del mio hauere corrispondesse //⁶ alla gran uolontà che tengo d' impiegare me stesso, e quanto hò per la propagatione //⁷ (φ. 434v) della nostra santa fede. Ma poiche V.S. Illustrissima con sue lettere delli 13 //⁸ del passato mi dà autorità di spendere a conto della Congregatione nell' occorrenze //⁹ necessarie, me ne ualerò così parcamente, com' è conueniente, e fratanto non //^o lascierò di notificare a V.S. Illustrissima il contento che hò preso intendendo per la sudetta //¹ sua, che cotesta Sacra Congregatione habbi di già stabilito entrata di 6M scudi, somma in uero //² considerabile in riguardo del poco tempo ch' è principiata, si può sperare gran- //³ dissimo aumento, quando dalle persone pie si palparà il frutto, che questo //⁴ santo istituto è per produrre, il che ridonderà a gran gloria de Dio, et im- //⁵ mortal memoria della Santità di N(ostro) Signore che n' è stato l' institutore.

//⁶ Farò ricapitar la lettera di V.S. Illustrissima in Inghilterra al Padre Raconisio².

//⁷ Ch' è quanto deuo dirle in risposta, e le faccio humilmente riuerenza.

//⁸ Brussellis 3 Giugno 1623.

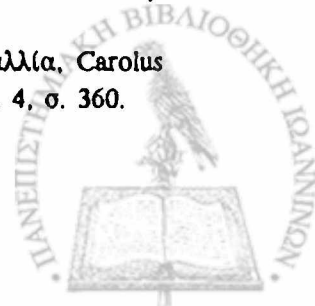
//⁹ Di V.S. Illustrissima e Reuerendissima

//^o Humilissimo et obligatissimo seruitore

//¹ G(iovanni) F(rancesco), Arciuescouo di Patrasso.

1. Προφανώς συνεχίστηκε η διεύθυνση σε επόμενο στίχο, στο τέλος του φ. που όμως έχει σχισθεί. Θα μπορούσε να είχε γραφεί: mio Colendissimo - Roma(?). Πρβλ. και πιο κάτω στο φ. 443v.

2. Δεν γνωρίζω αν έχει κάποια σχέση με τον επίσκοπο του Lavaur, στη Γαλλία, Carolus Franciscus d' Abra de Raconis (1606-1639): Patrit. Gauchat, *Hierarchia Catholica*, τ. 4, σ. 360.

Στο φ. 443^v σημειώθηκε η περίληψη (από υπάλληλο της Προπαγάνδας):

Brusselles 3 Giugno 1623. Il Nuntio di Fiandra. Alla Congregatione de Propaganda Fide (η διεύθυνση αυτή του αποδέκτη γράφτηκε από τον αποστολέα).

Hauendo sempre cercato d' impedir che li giouani Greci, che mandaua il Patriarcha di Constantinop(oli) in Inghilterra a studiare, finalmente n' hà indotto uno detto Metrofano Critopoli, già molto ostinato, a uenir a Roma a finir li suoi studij; lo fà venir da Oxonia in Fiandra, e lo manderà poi a Roma, e perche haura' bisogno di viatico, raccorda alla S(acra) Congregatione che, non potendo per la tenuità delle sue facultà supplire, conuiene di prouederlo. In altre occasioni si ualerà dell' authorità che hà dalla Congregatione, ma parcamente in casi di necessità, come è questo, rallegrandosi de progressi che fà nel stabilirsi con entrate, essendo gran merauiglia, che in si pocco tempo habbia fatto tant' a questo.

Στο φ. 443^r γράφτηκε από άλλο χέρι το περιεχόμενο της απόφασης της Προπαγάνδας (4.9.1623):

Lecta die 4 7mbris 1623.

S' è intesa la diligenza di S(ua) S(antità) in ridur Metrofano Critopoli, giouane greco, al uero camino. V. S(ignoria) sarà contenta d' inuiarlo a Roma, e di darli il viatico; che auuisando il denaro che gl' haurà dato sarà rimborsata subito con rimessa o con altro modo, che a lei più piacerà.

2.

Βρυξέλλες, 25 Ιανουαρίου 1625

Ibidem, φ. 456^{r-v}.

// (φ. 456^r) Illustrissimo e Reuerendissimo Signor e Padron mio Colendissimo,

⁊ Altre uolte ho fatto la diligenza che hora V. S. Illustrissima con sue lettere delli 14 del passato ⁊ mi commanda d' impedire che non uadino giouani Greci all' Uniuersità ⁊ d' Inghilterra e d' Olanda, per quui imbeuere con le scienze li falsi ⁊ dogmi di Caluino, e quelli ritornando in patria spargerli fra la lor natione sotto il loro Patriarca Cirillo, infetto di simili heresie, e, se ue ne ⁊ fusse capitato alcuno, di ritirarli di la, e persuaderli a pigliar il camino della uera uirtù e della loro salute; e d' allhora sin ad hoggi ⁊ non si è saputo che ue ne sia capitato alcuno fuorchì in Inghilterra un ⁊ certo Metrophano, Greco, ch' era mantenuto a studiare nell' Uniuersità Oxoniense a spese del preteso Arciuescouo di Canturberi, che per molte ⁊ offerte fatteli non si uolse mai spiccar di la; io nondimeno eseguendo il reiterato commandamento di V. S. Illustrissima non mancherò di rinouellare le mie diligenze, e spero saranno tali che V. S. Illustrissima ⁊ haurà certa scienza se ui sia capitato alcuno delli suddetti Greci, e // (φ. 456^v) de' nomi e del numero di essi, et essendouene si farà ogn' opera per deuiarli da simile proponimento, a fine di troncar da principio le radici al male che potrebbe germogliare da così peruersa introductione.

⁊ E di tanto sara V. S. Illustrissima esartamente auuisata, alla quale perfine baccio ⁊ humilmente le mani.

Di Brusselles li 25 di Gennaro 1625.

⁊ Di V. S. Illustrissima e Reuerendissima

⁊ Humilissimo et obligatissimo seruitore

⁊ G(iovanni) F(rancesco), Arciuescouo di Patrasso.

1. Απέναντι από τη λέξη αυτή, στο αριστερό περιθώριο του φ., άλλο χέρι έγραψε: *rimborserà*.

Στο φ. 465^v, σε δύο στήλες, υπάλληλος της Προπαγάνδας κατέγραψε την περιλήψη της επιστολής και το νόημα από το πρακτικό της σχετικής συνεδρίας (της 8.3.1625):

Brusselles. 25 Gennaro 1625. Il Nuntio.

Ha fatta altre uolte diligenza per intender de Greci mandati da Cirillo, patriarca di Constantinopoli, a studiar in Hollanda et Inghilterra, e non ha saputo se non d' un certo Metrophano, Greco, che a spese del pseudoarciuescouo di Cantuberi studia nell' Università Oxoniense, e per molte offerte fatteli non ha potuto leuarlo di là. Hora rinouerà le diligenze et auuiserà quelli che trouerà esser uenuti a quei studij, e procurerà anche di desuiarli da quelli.

Lecta die 8 Martij 1624 (διάβαζε: 1625)¹.

Che' l negotio de Greci che Cirillo, Patriarcha di Constan(tinopoli), manda a studiar nell' Università heretiche è di tanta importanza, che ogni diligenza che s' usi in cercarli e leuarli da quei studij è benissimo impiegata, però S. S(ignoria) seguiti in sollecitar il Metropolita² [sic!] che studia nella Università Oxoniense acciò se ne parta, et a far particular inquisitio, se altri Greci si trouano in quell' Accademia o nell' altre d' Inghilterra, perche la Congregatione fa la parte sua contro Cirillo in Constantinop(oli), e già s' è inteso che per timor de Francesi, di quelli si serue la Congregatione, si uà moderando, et ultimamente ha mandato se ben con gran secretezze uno a Roma per trattar delle cose sue in questa Corte³.

1. Το πρακτικό βρίσκεται στο APF - Acta, τ. 3(1622-1625), φ. 201^v-202^r, από όπου και εκδόθηκε: Τουρπανλής, βιβλιοκρισία στα *Μακεδονικά* 13(1973) 469 σημ. 1.

2. Διάβαζε: Metrophano.

3. Μου είναι δύσκολο να διακριθώσω το γεγονός από άλλη πηγή. Πάντως εκφράζω σοβαρές επιφυλάξεις, αν ο Λούκαρις έστειλε κρυφά στη Ρώμη, αρχές του 1625, κάποιον από τους Γάλλους [καπουαίνους(:)] που δρούσαν στην Κωνσταντινούπολη για διαπραγματεύσεις με την παπική αυλή.

A B S T R A C T

METROPHANES KRITOPOULOS AND THE ROMAN CATHOLIC CHURCH

New evidence and new interpretations

by

Zacharias N. Tsirpanlis

The author follows the attempts of the Holy See to detach Metrophanes Kritopoulos from the Oxford University, where he was studying, and to lead him to a College of Rome. There has been a positive contact between Kritopoulos and the nuncio of the Vatican in Flandra in Spring 1623, however without any result. In addition, the efforts made by the spanish ambassador in London, Don Diego Sarmiento de Acuña, count of Gondomar, turned out to be fruitless.

Later, when Kritopoulos became Patriarch of Alexandria (1636-1639) communicates with Rome and especially with the cardinal Antonio Barberini so as to achieve the admission of one or two of his nephews into the famous Greek College of the papal capital.

This act of the Greek Patriarch involves a spirit of consent and cooperation with the Holy See; it can't be considered as an acceptance of the dogmatic teaching of the Catholic Church.

It can also be interpreted the obligatory participation of Kritopoulos in the Council of 24.9.1638 which was organised by the «Catholic» Patriarch Cyril Kontaris so as to condemn the «Calvinist» Cyril Loukaris.

In the appendix two documents (of 1623 and 1625) have been edited for the first time from the historical archives «De Propaganda Fide» of the Vatican.

University of Ioannina
Department of History

